

अध्याय:12

कः रक्षति कः रक्षितः

प्रश्नाः उत्तराणि च

प्रश्न 1.

प्रश्नानामुत्तराणि एकपदेन लिखत

- (क) केन पीडितः वैभवः बहिरागतः?
- (ख) भवनेत्यादीनां निर्माणाय के कर्त्यन्ते?
- (ग) मार्गे किं दृष्ट्वा बालाः परस्परं वार्तालाप कुर्वन्ति?
- (घ) वयं शिक्षिताः अपि कथमाचरामः?
- (ङ) प्लास्टिकस्य मृत्तिकायां लयाभावात् कस्य कृते महती क्षतिः भवति?
- (च) अद्य निदाघतापतप्तस्य किं शुष्कतां याति?

उत्तरम् :

- (क) प्रचण्डोष्मणा।
- (ख) वृक्षाः।
- (ग) अवकरभाण्डारम्।
- (घ) अशिक्षिताः इव।
- (ङ) पर्यावरणस्य कृते।
- (च) तालुः।

प्रश्न 2.

पूर्णवाक्येन उत्तराणि लिखत -

(क) परमिन्दर् गृहात् बहिरागत्य किं पश्यति ?

उत्तरम् :

परमिन्दर् गृहात् बहिरागत्य पश्यति यत् वायुवेगः सर्वथाऽवरुद्धः।

(ख) अस्माभिः केषां निर्माणाय वृक्षाः कर्त्यन्ते?

उत्तरम्-

अस्माभिः बहुभूमिकभवनानां, भूमिगतमार्गाणाम्, मैट्रोमार्गाणाम्, उपरिगामिसेतूमनाम् मार्गेत्यादीनां निर्माणाय वृक्षाः कर्त्यन्ते।

(ग) विनयः संगीतामाहूय किं वदति?

उत्तरम् :

विनयः संगीतामाहूय वदति यत्-"महोदये! कृपां कुरु मार्गे भ्रमद्भ्यः। एतत् तु सर्वथा अशोभनं कृत्यम्। अस्मद्सदृशेभ्यः बालेभ्यः भवतीसदृशैः एवं संस्काराः देयाः।"

(घ) रोजलिन् आगत्य किं करोति?

उत्तरम् :

रोजलिन् आगत्य बालैः साकं स्वक्षिप्तमवकरं मार्गे विकीर्णमन्यदवकरं चापि संगृह्य अवकरकण्डोले पातयति।

(ङ) अन्ते जोसेफः पर्यावरणरक्षायै कः उपायः बोधयति?

उत्तरम् :

अन्ते जोसेफः पर्यावरणरक्षायै बोधयति यत् "अस्माभिः पित्रोः शिक्षकाणां च सहयोगेन प्लास्टिकस्य विविधपक्षाः विचारणीयाः। पर्यावरणेन सह पशवः अवि रक्षणीयाः।"

प्रश्न 3.

रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -

- (क) जागरूकतया एव स्वच्छताऽभियानमपि गतिं प्राप्स्यति।
- (ख) धेनु शाकफलानामावरणैः सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादति
- (ग) वायुवेगः सर्वथाऽवरुद्धः आसीत्।
- (घ) सर्वे अवकरं संगृह्य अवकरकण्डोले पातयन्ति।
- (ङ) अधुना प्लास्टिकनिर्मितानि वस्तूनि प्रायः प्राप्यन्ते।
- (च) सर्वे नदीतीरं प्राप्ताः प्रसन्नाः भवति।

उत्तरम् :

प्रश्ननिर्माणम्

- (क) कया एव स्वच्छताऽभियानमपि गतिं प्राप्स्यति?
- (ख) धेनु कैः सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादति स्म?
- (ग) कः सर्वथाऽवरुद्धः आसीत्?
- (घ) सर्वे अवकरं संगृह्य कुत्र पातयन्ति?
- (ङ) अधुना प्लास्टिकनिर्मितानि कानि प्रायः प्राप्यन्ते?
- (च) सर्वे कुत्र प्राप्ताः प्रसन्नाः भवन्ति?

प्रश्न 4.

सन्धिविच्छेदं पूरयत।

उत्तरम् :

- (क) ग्रीष्मर्तौ = ग्रीष्म + ऋतौ
- (ख) बहिरागत्य = बहिः + आगत्य
- (ग) काञ्चित् = काम् + चित्
- (घ) तद्वनम् = तत् + वनम्
- (ङ) कलमेत्यादीनि = कलम् + इति + आदीनि
- (च) अतीवानन्दप्रदोऽयम् = अतीव + आनन्दप्रदः + अयम्

प्रश्न 5.

विशेषणपदैः सह विशेष्यपदानि योजयत -

- काञ्चित् - अवकरम्
- स्वच्छानि - स्वास्थ्यकरी
- पिहिते - क्षतिः
- स्वच्छता - शान्तिम्
- गच्छन्ति - गृहाणि
- अन्यत् - अवकरकण्डोले
- महती - मित्राणि

उत्तरम् :

विशेषणपदानि - विशेष्यपदानि

- काञ्चित् - शान्तिम्
- स्वच्छानि - गृहाणि
- पिहिते - अवकरकण्डोले
- स्वच्छता - स्वास्थ्यकरी
- गच्छन्ति - मित्राणि
- अन्यत् - अवकरम्
- महती - क्षतिः

प्रश्न 6.

शुद्धकथनानां समक्षम् [आम्] अशुद्धकथनानां समक्षं च [न] इति लिखत

- (क) प्रचण्डोष्मणा पीडिताः बालाः सायंकाले एकैकं कृत्वा गृहाभ्यन्तरं गताः।
- (ख) मार्गे मित्राणि अवकरभाण्डारं यत्र-तत्र विकीर्णं दृष्ट्वा वार्तालापं कुर्वन्ति।
- (ग) अस्माभिः पर्यावरणस्वच्छतां प्रति प्रायः ध्यानं न दीयते।
- (घ) वायु विना क्षणमपि जीवितुं न शक्यते।
- (ङ) रोजलिन् अवकरम् इतस्ततः प्रक्षेपणात् अवरोधयति बालकान्।
- (च) एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वनं सुपुत्रेण कुलमिव दह्यते।
- (छ) बालकाः धेनुं कदलीफलानि भोजयन्ति।
- (ज) नदीजले निमज्जिताः बालाः प्रसन्नाः भवन्ति।

उत्तरम् :

- (क) न
- (ख) आम्
- (ग) आम्
- (घ) आम्
- (ङ) न
- (च) आम्
- (छ) आम्
- (ज) आम्

प्रश्न 7.

घटनाक्रमानुसार लिखत -

- (क) उपरितः अवकरं क्षेप्तुम् उद्यतां रोजलिन् बालाः प्रबोधयन्ति।
- (ख) प्लास्टिकस्य विविधापक्षान् विचारयितुं पर्यावरणसंरक्षणेन। पशूनेन्यादीन् रक्षितुं बालाः कृतनिश्चयाः भवन्ति।
- (ग) गृहे प्रचण्डोष्मणा पीडितानि मित्राणि एकैकं कृत्वा गृहात् बहिरागच्छन्ति।
- (घ) अन्ते बालाः जलविहारं कृत्वा प्रसीदन्ति।
- (ङ) शाकफलानामावरणैः सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादन्ती धेनुं बालकाः कदलीफलानि भोजयन्ति।
- (च) वृक्षाणां निरन्तरं कर्तनेन, ऊष्मावर्धनेन च दुःखिताः बालाः नदीतीरं गन्तुं प्रवृत्ताः भवन्ति।
- (छ) बालैः सह रोजलिन् अपि मार्गे विकीर्णमवकरं यथास्थानं प्रक्षिपति।
- (ज) मार्गे यत्र-तत्र विकीर्णमवकरं दृष्ट्वा पर्यावरणविषये चिन्तिताः बालाः

परस्परं विचारयन्ति।

उत्तरम् :

घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि

(i) (ग) गृहे प्रचण्डोष्मणा पीडितानि मित्राणि एकैकं कृत्वा गृहात् बहिरागच्छन्ति।

(ii) (च) वृक्षाणां निरन्तरं कर्तनेन, ऊष्मावर्धनेन च दुःखिताः बालाः नदीतीरं गन्तुं प्रवृत्ताः भवन्ति।

(iii) (ज) मार्गे यत्र-तत्र विकीर्णमवकरं दृष्ट्वा पर्यावरणविषये चिन्तिताः बालाः परस्परं विचारयन्ति।

(iv) (क) उपरितः अवकरं क्षेप्तुम् उद्यतां रोजलिन् बालाः प्रबोधयन्ति।

(v) (छ) बालैः सह रोजलिन् अपि मार्गे विकीर्णमवकरं यथास्थानं प्रक्षिपति।

(vi) (ङ) शाकफलानामावरणैः सह प्लास्टिकस्यूतमपि खादन्तीं धेनुं बालकाः कदलीफलानि भोजयन्ति।

(vii) (ख) प्लास्टिकस्य विविधापक्षान् विचारयितुं पर्यावरणसंरक्षणेन पशूनेन्यादीन् रक्षितुं बालाः कृतनिश्चयाः भवन्ति।

(vii) (घ) अन्ते बालाः जलविहारं कृत्वा प्रसीदन्ति।

भाषा-विस्तार -

संस्कृत में वाक्य में पहले 'अपि' लगाने से वाक्य प्रश्नवाचक हो जाता है। जैसे- अपि प्रविशामः? क्या हम भीतर चलें? धातु-संयुक्त तुमुन् प्रत्यय के अनुस्वार का लोप करके उसके आगे कामा/कामः जोड़ने से अमुक कार्य करना चाहने वाली/चाहने वाला यह मुहावरेदार प्रयोग होता है। जैसेगन्तुकामा, वक्तुकामा, कर्तुकामः इत्यादि। इस प्रक्रिया के आधार पर नीचे लिखे वाक्यों का संस्कृत में अनुवाद करें -

(क) राम क्या कहना चाहता है?

(ख) क्रिस्तीना कहाँ जाना चाहती है?

(ग) वह करना क्या चाहता है?

संस्कृत-अनुवाद -

(क) रामः किम् वक्तुकामः?

(ख) क्रिस्तीना कुत्र गन्तुकामा?

(ग) सः किम् कर्तुकामः?

अधोलिखितप्रश्नानाम उत्तराणि प्रदत्तविकल्पेभ्यः चित्वा लिखत -

प्रश्न 1.

'कः रक्षति कः रक्षितः' इति पाठस्य क्रमः कः?

- (अ) द्वादशः
- (ब) त्रयोदशः
- (स) एकादशः
- (द) चतुर्दशः

उत्तर :

- (अ) द्वादशः

प्रश्न 2.

केन पीडितः वैभवः गृहात् निष्क्रामति?

- (अ) धनाभावेन
- (ब) जलाभावेन
- (स) प्रचण्डोष्मणा
- (द) मित्रमभावेन

उत्तर :

- (स) प्रचण्डोष्मणा

प्रश्न 3.

सर्वातिशायिमूल्यः कः?

- (अ) धेनुः
- (ब) जलम्
- (स) सौन्दर्यः
- (द) पवनः

उत्तर :

- (द) पवनः

प्रश्न 4.

आरक्षिविभागजना इव ग्रीष्मकाले समये नभसि के नैव दृश्यन्ते?

- (अ) खगाः
- (ब) मेघाः
- (स) ताराः

(द) कपोताः

उत्तर :

(ब) मेघाः

प्रश्न 5.

'बालाः वार्तालापं ' अत्र समुचितं क्रियापदं किम्?

(अ) करोति

(ब) कुर्वन्ति

(स) कुर्मः

(द) कुरुथ

उत्तर :

(ब) कुर्वन्ति

प्रश्न 6.

'यथाकथञ्चित् निवारणीया एषा।' अत्र 'एषा' सर्वनामस्थाने संज्ञापदं किम्?

(अ) बालः

(ब) सिंहः

(स) पवनः

(द) धनः

उत्तर :

(द) धनः

प्रश्न 7.

'अग्निना' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?

(अ) वह्निना

(ब) वायुना

(स) वातेन

(द) वारिणा

उत्तर :

(अ) वह्निना

प्रश्न 8.

"अधुना प्रायः सर्वाणि वस्तुनिप्लास्टिकनिर्मितानि भवन्ति।" अत्र विशेषणपदं किम्?

- (अ) प्रायः
- (ब) अधुना
- (स) सर्वाणि
- (द) वस्तूनिः

उत्तर :

- (स) सर्वाणि

अतिलघूत्तरात्मकप्रश्नाः

प्रश्न:-

एकपदेन उत्तरत -

- (क) केन विना क्षणमपि न जीव्यते?
- (ख) ग्रीष्मौ शरीरात् के प्रस्रवन्ति?
- (ग) कस्य तालुः शुष्कताम् याति?
- (घ) अस्माभिः कस्य स्वच्छतां प्रति ध्यानं न दीयते?
- (ङ) कया स्वच्छताऽभियानं गतिं प्राप्स्यति?

उत्तराणि :

- (क) पवनेन
- (ख) स्वेदबिन्दवः
- (ग) निदाघतापतप्तस्य
- (घ) स्वपर्यावरणस्य
- (ङ) जागरूकतया।

लघूत्तरात्मकप्रश्नाः

प्रश्न 1.

पूर्णवाक्येन उत्तरत -

(क) नदीतीरं गन्तुकामाः बालाः यत्र-तत्र किं दृष्ट्वा वार्तालापं कुर्वन्ति?

उत्तरम् :

नदीतीरं गन्तुकामाः बालाः यत्र-तत्र अवकरभाण्डारं दृष्ट्वा वार्तालापं कुर्वन्ति।

(ख) धेनुः शाकफलानामावरणैः सह किम् अपि खादति?

उत्तरम् :

धेनुः शाकफलानामावरणैः प्लास्टिकस्यूतमपि खादति।

(ग) बालाः मार्गात् प्लास्टिकस्यूतानि अपसार्य कुत्र क्षिपन्ति?

उत्तरम् :

बालाः मार्गात् प्लास्टिकस्यूतानि अपसार्य पिहिते अवकरकण्डोले क्षिपन्ति।

(घ) पर्यावरणेन सह के अपि रक्षणीयाः?

उत्तरम् :

पर्यावरणेन सह पशवः अपि रक्षणीयाः।

प्रश्न 2.

रेखातिपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत

1. ग्रीष्मर्तौ विद्युदभावेन पीडितः वैभवः गृहात् बहिरागतः।
2. प्राणिति पवनेन जगत् सकलम्।
3. सर्वातिशायिमूल्यः पवनः।
4. शरीरात् स्वेदधाराः प्रस्रवन्ति।
5. स्मृतिपथमायाति शुक्लमहोदयेन रचितः श्लोकः।
6. नभसि मेघाः नैव दृश्यन्ते।
7. मार्गादीनां निर्माणाय वृक्षाः कर्त्यन्ते।
8. बालाः अवकरभाण्डारं दृष्ट्वा वार्तालापं कुर्वन्ति।
9. गृहाणि अस्माभिः नित्यं स्वच्छानि क्रियन्ते।
10. उपरितः अवकरः मार्गे क्षिप्यते।

उत्तरम् :

प्रश्न-निर्माणम्

1. ग्रीष्म? केन पीडितः वैभवः गृहात् बहिरागतः?
2. प्राणिति केन जगत् सकलम्?
3. सर्वातिशायिमूल्यः कः?
4. कस्मात् स्वेदधाराः प्रस्रवन्ति?
5. स्मृतिपथमायाति केन रचितः श्लोकः?
6. नभसि के नैव दृश्यन्ते?
7. केषां निर्माणाय वृक्षाः कर्त्यन्ते?
8. बालाः किं दृष्ट्वा वार्तालापं कुर्वन्ति?
9. कानि अस्माभिः नित्यं स्वच्छानि क्रियन्ते?

प्रश्न 3.

अधोलिखितशब्दानाम् अर्थैः सह उचितमेलनं कुरुत -
शब्दाः - अर्थाः

1. पवनेन - मनुष्यस्य
2. अवितुम् - संसारः
3. निखिला - रक्षितुम्
4. याति - आकाशे
5. जगत् - ग्रीष्मे
6. वपुः - गच्छति
7. नभसि - शरीरम्
8. पुंसः - वारिदाः
9. मेघाः - वायुना
10. निदाघे - सकला

उत्तरम् :

शब्दाः - अर्थाः

1. पवनेन - वायुना
2. अवितुम् - रक्षितुम्
3. निखिला - सकला

4. याति - गच्छति
5. जगत् - संसारः
6. वपुः - शरीरम्
7. नभसि - आकाशे
8. पुंसः - मनुष्यस्य
9. मेघाः - वारिदाः
10. निदाघे - ग्रीष्मे।